

aztán élete úgy hozta, hogy meg kellett írnia a *Psalms Hungaricust...*)

Tóth László verseiben szinte sohasem szól a Felföldről, Felföldről, magyarságról, de egész költészetét átszövi a metafizikai honvágy. *Azért fontos számára a haza, mert hontalan – de azért hontalan, mert fontos számára haza.* „Mert mit nevezzen hazájának az ember? / Az egyik országban születtem, / a másikban élek; az egyik nyelvet, múltat ad, / a másik kenyeret: / melyiket nevezzem / hazámnak?” – kérdezte valaha. A választ megkapta a kenyéradó ország hatalmától. De a „a nyelvet, múltat” adó ország sem volt hozzá túlságosan barátságos. Ebből kellett megtanulnia, hogy mi a különbség nemzet, állam, nemzetállam, vagy haza és ország között, s hogy a hovatartozás nem attól függ, hogy függetlenül akarától melyik országba/államba születik valaki.

Az idegek kötése, a nyelv, a szellem, az emberléte mindenkit bizonyos helyszínekhez kapcsol. Ezek lehetnek ridegek vagy otthonosak. De mindannyian csak futóvendégek vagyunk a világon vagy a világban. A legtöbb, ahogyan írja, ha elmondhatjuk, hogy megfizettük az árát annak, amit „megtartottunk s ami elmaradt mögöttünk”. A Felföldről Budapestre „menekült” Tóth László az Erdélyből Budapestre szorult Csiki Lászlónak ajánlott, vele közös töprengésüket rögzítő versét kérdéssel zárja: „hazajöttünk hát...

TÓTH LÁSZLÓ Zónaidő

A hasonlóság és a másság élménye Nagy Gáspár gondolkodásában

Nagy Gáspár, ahogy egyik dedikációjában nevezte magát: évjáratos nemzedéktársam. Mindketten 1949-ben születünk, ám születésünk évén, nemzedéki kötelékeinken és barátságunkon kívül valami más is összekötött bennünket: 1968. 1968 korszakteremtő és -jelző eseményei, s ezen belül azoknak az impulzusoknak az eszméltető, szellem- és személyiségformáló élménye, amelyeket a csehszlovákiai események

/ hazajöttünk?” A kérdésre nincs, nem is lehet válasz. Én, a Budapesten maradt budapesti ugyancsak Csiki Lászlóval tanultam azt a leckét, hogy sem otthon itthon, sem itthon otthon lenni nem könnyű. Hont lenni a hazában olyan feladat, amit nem békekötések, önkényesen kijelölt államhatárok, politikai rendszerek és funkcionáriusok adnak, hanem, aki vállalja, magának...

Tóth Lászlót egy barátja valamikor egzisztencialista költőként mutatta be társaságának. De hát a *Hallotti beszéd* óta minden magyar, ha gondolkodni kezd, rögvést költővé és egzisztencialistává válik, mintha megérezné, hogy hontalanok bolygója a Föld, és talán nemcsak a lakói tették azzá, mert többről van szó, mint magyarságról. Hogy ez mit jelent? Arról, amit Heidegger „világba vetettség”-nek nevezett, és ugyancsak ő vetette föl azt a kérdést, hogy világsors lesz-e a hazátlanság? Amikor erre keresett választ, aligha gondolt rá, hogy korábban már megtalálta. Amikor azt mondta: költőien lakozik az ember.

Így aztán zárásként csak azt mondhatom: Tóth László versei a kezdetektől sokat ígértek, és költésze ezt az ígéretet valóra is váltotta. Érdekes és fontos költőből jelentős költő lett, hogy mára az legyen, aki. Minden jelzős szerkezetnél többet mondóan: *költő*. Akivel van reményünk otthonosabban lakozni a heideggeri értelemben fölfogott hazátlanságban is.

forrongása, illetve az 1960-as évek cseh irodalma, film-, színház- és képzőművészete jelentett mindkettőnk számára – neki Szombathelyen, nekem Pozsonyban. „Ez volt az az időszak – nyilatkozta egyszer Szokolczay Lajosnak –, amikor a fiatalok autóstoppal indultak északnak, délnek, keletnek, hogy megismerkedjenek az addig jobbra elzárt szomszéd népek életével, művészetével. [...] Hirtelen kitágult a világ: *eufórikus kétségbeesésben* voltunk [kiemelés tőlem – T. L.], éreztük, bármi megtörténhet velünk.” Később, másutt arról beszélt, milyen sokat jelentettek számára a „’67-es, ’68-as európai diáklázadások”, míg „a ’68-as – testvéri – csehszlovákiai bevonulást” a „szégyen szégyeneként” élte meg. Mi több, ahogy Nagy Gáspárról írt monográfiájában Görömbei András utal rá, Csehszlovákia 1968-as lerohanása egyúttal a „kelet-európai összefüggéseket” is világossá tette számára, „a magyar ötvenhat eszméjét és törté-

Elhangzott a 2019. május 7-én, a Petőfi Irodalmi Múzeumban megrendezett Nagy Gáspár-konferencián, Budapesten.

nelmét” is felerősítve, illetve a „történelem tisztázásának igényét” hívta elő benne. 1956 eszmélésében, fejlődésében és gondolkodásában betöltött szerepének kiemelése mellett azonban mostanában mintha kissé elsikkadna költőnk Közép-Európa-élményének jelentősége, s mintha nem mindig szentelnék kellő figyelmet közép-európai kötődéseinek. Hisz jelképes is lehetne a tény, ahogy egymásba kapaszkodott a magyar 1956 tragikus öröksége és a csehszlovák 1968 szellemisége a fiatal Nagy Gáspár indulásában. S mindkettő, 1956 is, 1968 is olyan eszméltető közép-európai tapasztalat volt, amely egyre nagyobb súllyal nyomatékositotta a keleti blokk országaiban, azok szellemi-művészeti életében az ön- és világ-szemlélet megújításának, illetve az annak kifejtésére, kifejezésére alkalmas nyelv és poétika újragondolásának igényét is.

Ezzel kapcsolatban azonban azt is meg kell említenem itt, hogy a Nagy Gáspár nevéhez kötődő/tapadó gyakori toposzok némelyike – mintha afféle stigma-ként – az úgynevezett konzervatív-nemzeti oldalon, afféle nép-nemzeti elkötelezettségű, a „képviselési” beszédmódot, a „»rendeltettség«-gondolattól” el nem választottan felvállaló közlésre felesküdt, az irodalmi (poszt)modernitástól úgymond elzárkózó, „újnépies élménykörű”, bár a „közvetlen vallomásosság poétikáját” megújítani igyekvő írók-költők között jelöli ki a helyét. E dehonesztálónak szánt állítások jórészt annak a magyar költészetben a rendszerváltás körül zajló „paradigmaváltásnak”, „nyelvi fordulatnak” a híveihez kötődnek, amelynek „a költői személyiség integritásába és a nyelvi kifejezés valószínűségi vonatközásaiba vetett kétely” a legfőbb jellemzője, s az ennek nyomán feltűnt eljárások sorra megkérdőjelezték és depoetizálták az addigi költői beszédmódo(ka)t. Másfelől viszont, mellettük, a hagyományt átalakító, azt megújítva továbbvivő költők jelentősége is tagadhatatlan, közénk sorolva Nagy Gáspárt is. Akivel kapcsolatban monográfiája mindenekelőtt azt tartja kiemelőnek, hogy alkata szerint „sokféle klasszikus költői hagyományt és kortárs-ösztönzést fogad be és formál a sajátjává”, bizonyosságul annak, hogy „a mai világ kihívásával szembenézve is építhető organikus költői életmű”. S aláhúzza, többek között Nagy Gáspár kor- és létanalízisének posztmodern elemeit, „egyéni karakterű, távoli világokat ironikusan, leleplezően társító szóösszetételeit”, gazdag jelentésű intertextuális játékokat, „tömör imperatívuszait és axiómáit”, amelyek

azonban „történelmi és etikai érzékenységének, világképének, költői nyelvének sokrétű gazdagságával” párosulva nem nélkülözik „a személyiségmegtartó szellemi-erkölcsi erőt” sem.

És pontosan költőnk verseinek ez a figyelemre méltóan sokféle ihletése, sokféle nyitottsága, sokfelőlről építkezése, önépítésének ez a *kielégíthetetlen* heroizmusa az, ami számos kortársa közül kiemeli őt: mintha az egész világot akarná magáénak tudni, mintha mindent, az egész emberi kultúrát arra *használná*, hogy *kivegye* belőle, ami *ő*. Út- és lehetőségkeresésében soha egy pillanatra nem áll meg, nem hagyja magát belemerevedni valamely formába és el-kényelmesedni a mondandóinak megfelelő kifejezési lehetőségek keresését illetően. Kötetei sorra bizonyítják, hogy olyan sokhangú, sokszólamú, a lírai én-váltásokat és költői szerepjátékokat, a mimesi alakváltásokat is kedvelő, de a műnem-szintetizáló, műfajvegyítő kísérletektől, az idézetek, ajánlások, mottók, nem egy esetben a saját versei alapköveivé tett idegen textusok – posztmodern – versképző, szövegformáló helyzetbe hozásától sem idegenkedő, széles látókörű és változatos eszköztárú költő, amit negyedik verseskötete, kötetkaleidoszkópja, az 1987-es *Kibiztosított beszéd* is meggyőzően bizonyít. A könyv megjelenését, nevére szóló ajánlása szerint, a hatóságok „túl sokáig jegeltették”. A kötetből a cenzúra tiltására végül kimaradt két, korábban országos botrányt keltett verse, *A fiú naplójából* és az *Öröknyár, elmúltam 9 éves*, s Orosz István annak címlapjára szánt, *Radírgerinc* című grafikája miatt a borítóját is másikra cserélték ki. Költőnk, barátunk, dedikációjában, főleg kötete *Zónaidő* ciklusát ajánlotta figyelmembe, különös tekintettel az 57. oldalon található versre. Ez a *Figyelem őt/most figyelem*, amely egyértelműen 1968-as cseh vonatkozásaival tüntetett (felbukkan benne a „nyelvből” emigrálni kénytelen Milan Kundera, a nevezett esztendő augusztusában „bevert szájú város”, Prága, továbbá a bebörtönzött Václav Havel is, aki már „oly rég nem írhatott csöpp szobájában”).

A ’zónaidő’ tudvalevőleg földrajzi, geopolitikai fogalom, esetünkben a közép-európai időzónára, a közép-(kelet-)európai országok akkori jelenére és közelmúltjára vonatkozó konnotációkkal. Azaz tagadhatatlanul van politikai olvasata is, a kommunista diktatúrától sújtott közép-(kelet-)európai kisállamokra kényszerített karámlét festése mellett ezek sorsközösségét, egybetartozását, egymásra utaltságát is tematizálja. A kiemelt ciklus az *Augusztusban*

Ludvík Jahn nyomában című, Kundera betiltott *Tré-fája* köré kanyarított prózával, egy, Vekeredi László jellemzésével: „Krúdy–Švejk–Bulgakov–Menzel-ízket ötvöző” „mágikus szatírával” indul, s prózával – Csűrös Miklóssal mondva: „a tébolyba torkolló érzékenység prózaversével” – zár: a ragyogó *Zöld-Ervin – Tübingenből* című, vérbő humorú, tragikus végbe csúszó látomásos-lírai parabolájával. Ugyanekkor a kettő közötti versekben a térséget megjelenítő komor és egyértelmű díszletek, neves és névtelen fő- és mellékalakok sora bontakozik ki – bár még korántsem abban a diabolikus *karneváli* tarkaságban, mint a közel évtizeddel később, 1995-ben önálló kötetként is közreadott, alaposan kibővített *Zónaidő* „közép-európai naplójában”. Mert a ciklus ekkorra teljes köteté bővült-önállósult. Ha pedig értelmezésben a *Zónaidő*-kötet a poklot fogja össze, a *Zónaidő*-ciklus ennek a *tornáca*, más szóval: az előjáték ehhez, amelyben azért mintegy felvezetésként már (f)elvonulnak előttünk az infernó megkerülhetetlen figurái – a megfigyeltjeik őrangyalának önfeláldozó szerepében tetszelgő besúgók és titkosügynökök; a „hatástalanított csengettyűre elszántan nyomást gyakorló” vers-, víz-, villany- és gázleolvasók; a „verset vétkező” és „tiltott szavakkal hálót” költő; a *Doktor Faustus* rólunk mindent szorgalmasan lejegyző Serenus Zeitblomjának köztünk élt mása; s itt is a „nyelvéből is emigrált” Kundera a börtönnapjait töltő Havellel, valamint a már az 1960-as évektől „áthúzott verseit” író, és később el is hallgatott, Svédországba „elhúzott” „newvidéki” „gitár- és tenizművész”, Domonkos István – és a megidézetteknek (megfigyeltteknek?) a „nem tudod elmondani” és a „nem lehet elmondani” kettőssége körüli szürreális kavargása, hogy aztán az egész a „múlik a jövőnk” döbbenetébe csapjon át.

De a *Zónaidőt* egy rendhagyó, afféle egyszemélyes közép-európai irodalmi antológiaként is olvashatjuk, amelyben a cseh Kundera és Havel mellett természetesen módon került egymás társaságába a román Dan Verona, Dorin Tudoran, Marin Sorescu, Stefan A. Doinaş és Nichita Stănescu, a lengyel Czesław Miłosz, Zbigniew Herbert, Marek Nowakowski és Bohdan Zadura, a német Volker Braun és a szülőföldjéről száműzött litván Tomas Venclova, a szlovén Venko Taufer, Edward Kocbek és Drago Jančar, a tudtommal román eredetű szerb Vasko Popa és a Svédországban élő jugoszláviai magyar Domonkos István a magyarországi Hajnóczy Péterrel,

Kormos Istvánnal és Nagy Lászlóval, s természetesen Nagy Gáspár idevágó verseivel, tünődéseivel, megemlékezéseivel és Filep Tamás Gusztáv vele készített, s a tárggyal kapcsolatos 1988-as interjújával. Azt is bizonyítva egyúttal, hogy Európa, illetve Közép-Európa nem csak, s talán nem is elsősorban ott volt, ahol azt ma tudjuk, s többen hinni és elhitetni akarják, megfélelkezve például költőnkéről is. Akinek értelmezésében Közép-Európa elsősorban közös sorsot, az itt élő nemzetek és népek közös sorsát jelentette, azt a tudatformát, amelyet a személyiség háttérbe szorítottsága, a beszűkített mozgástér és a jövőtlenség egyfajta képzete alakított ki. De a közös élménykörön és valóságreferencialitáson kívül van itt valami más is, amit kevésbé szoktunk emlegetni Nagy Gáspárral kapcsolatban: az a poétikák, irodalomszemléletek, írói nyelvek sokfélesége, változatosága – befogadói ízlésének példaszzerűen differenciált volta. Hiszen, teszem azt, Miłoszt és Popát, Havel, Herbertet és Kormost – poétikájukat, nyelvészmenyüket – akarva sem lehet egymás mellett említeni, annyira elütnek egymástól, illetve, ha lehet így mondani, egyedül Nagy Gáspárban *lelték meg találkozási pontjukat*. A nagy élménykört a román irodalom mellett a csehek jelentették a számára, mindenekelőtt Vladimír Holan „sajátosan egzisztencialista költészetét”, akiben a „végső dolgokkal” küzdő „lecsupasztatott nyelve” nyomán Pilinszkyvel való rokonságát fedezte fel, és Milan Kundera mindenekelőtt, aki, tudjuk, a közös közép-európai sorsra való rádöbbenés nagy élményét jelentette számára. S meghatározó volt találkozása Bohumil Hrabal novelláival, Ludvík Vaculík regényeivel, esszéivel, illetve Vladimír Páral *Gyilkosok és szeretők* című „korszakos” regényével, amelyek nyomán sokáig érzett készletét arra, hogy „valami hasonló prózát írjon” ő is. A kortárs szlovák költők közül Ľubomír Feldek tett rá mély benyomást, különösen a groteszk iránti fogékonyságával, „történelmi iróniájával” – és ezt emelte ki a román Nichita Stănescu verseiben is, akit az irónia „európai nagymesterének” nevezett –, amely szerinte a magyar költészetben ritkaságszámba megy. Ez a történelmi irónia és groteszk vonzotta a lengyelekhez is, mindenekelőtt Zbigniew Herberthez, ehhez az „íz-íz-vérig európai gondolkodóhoz”, akinek *Barbár a kertben* című, szinte „szentírásaként” olvasott esszékötetéből is azt szűrte le, hogy ezek az írók „európaiságukat deklarátíve jobban tudják hangsúlyozni, mint mi”. Nagy Gáspár különösen a lengyel poéta Cogito-

verseinek „méltóságteljes iróniájában, szarkazmusában” látta azt a versmintát, amelyből nem annyira az egyes sorok, képek ütnek ki, hanem verseinek „levegője, atmoszférája fogja meg” az olvasót, aki, ha azok „légzési technikáját” elsajátítja, maga is „nagyobb levegőt tud venni”. Ezért is fontos tudnunk – hangsúlyozta –, „mit írnak a szomszédban és Közép-Európában”, s a költők-írók „eszekereke” miért mozog „másként vagy hasonlóan”, hiszen, „ha egy kis nép költője csak a saját nemzete költészetére figyel, óhatatlanul bezárkózik”. Mert, legalábbis számára – mondta –, saját költészetének értelmezése szempontjából is: „a hasonló jegyek megtalálása is ugyanolyan élmény, mint a tüntető másság.” Idézetei, mottói, hivatkozásai, ahogy Csűrös Miklós is utalt rá, „előd- és szövetségkeresését”, kapcsolatteretési szándékát húzzák alá, s elsősorban azokra a külföldi poétákra figyelt, akik az „itthoni magyar költészetnél” jobban s közelebről rajta tudták tartani kezüket a „világköltészet ütőerén”. Vagyis nemcsak a térségi történelem megélésének közös, illetve egymástól elütő jegyei foglalkoztatták, hanem az élő szöveget, élő szervezetet is kereste a külföldi irodalmakban, inspirációért, ihletésért – mondjam így: tanulni – is járt hozzájuk, saját poétikai és nyelvi lehetőségei és eszközei, költészetszemlélete és -érzékelése tágításának szándékával. A költészetnek párbeszédképző jelentést tulajdonított, és meggyőződése volt, hogy az egyes (nemzeti) költészetek, irodalmak interaktív kapcsolatba léphetnek egymással (a költészetet ő maga „egy mély emberi találkozásnak, *heves* párbeszédnek” gondolta, vallotta egyik esszéjében). (Ezzel összefüggésben egy halk megjegyzés: gondolt-e, utalt-e már valaki arra, hogy az *Öröknyár...* Nagy Imre monogramját idéző főnévi igeneveit esetleg Domonkos Istvánnak az idegenséget, idegenben-létet megjeleníteni, megidézni kívánó infinitivusaira épülő *Kormányeltörésben* je is sugallhatta a számára, mely gyanúkat már a *Földi pörökben* is helyet kapott verse, az újvidéki költőnek ajánlott *Infinitivusok lányom olvasókönyvébe* is megerősítheti.) E *találkozáshoz*, ezekhez a *találkozásokhoz* pedig nemcsak kintről befelé, hanem „belülről kifelé” is nyílhat az ajtó. S ezt vallotta nemcsak költőként, hanem lapszerkesztőként, illetve – a Magyar Írószövetség vagy a Bethlen Alapítvány titkáráként, még az 1980–1990-es években – irodalom- és művelődésszervezőként is. S csak mellékesen jegyzem meg, hogy – nem utolsósorban az ő elképzeléseivel egyezően – kapta az első Bethlen Gábor-díjakat

Zbigniew Herbert (a legelsőt, 1987-ben), Bohumil Hrabal, a szlovén Veno Taufer, az ukrán Jurij Skrobinecz, a szlovák Ľubomír Feldek és a horvát Nedjeljko Fabrio. Meggyőződése volt ugyanis, ha van is olyan irodalom – mert szerinte van –, amelyik „teljesen el van foglalva magával és nem nagyon érdekli, hogy mi van a határain kívül”, a magyar „nem kerülhet ilyen helyzetbe”, mert szerinte önismeretünk szempontjából is „kiemelten fontos”, hogy ismerjük térségünk irodalmait. Ami, megjegyzem, nem csak a múltra, nem csak Nagy Gáspár hajdani alkotói és közéleti küzdelmeire vonatkoztatva volt igaz. Hiszen láthatjuk, napjaink legégetőbb problémái is megközelíthetők ebből a nézőpontból, s a körülöttünk zajló események is igazolják, mennyire időszerűek lehetnek Nagy Gáspár barátunk három évtizeddel ezelőtti – még diktatúrabeli – kérdései: ismerjük-e szomszédaink irodalmát, fontos-e számunkra, hogy ösztönzésekért azokhoz is forduljunk, mint ő tette annak idején, amikor még számos akadálya volt ennek, és nem egy tiltással kellett szembenéznie? Azaz fontos-e még, van-e még, jelent-e még számunkra valamit Közép-Európa, ismerjük-e íróit, költőit, s azok egymás nyelvén is beszélnek-e, illetve tudunk-e egymás nyelvén beszélni még? Van-e még, lehet-e még, létezhet-e még olyan *irodalmi* Közép-Európa, amely annak idején oly erőteljesen nyilvánult meg a magyar irodalmi és közbeszédben is, s amely döntő élményt, biztos kapaszkodót jelentett Nagy Gáspárnak, és poétikai távlatot (ka)t is nyithatott a számára?

„Formában nekem nincsenek kötöttségeim” – mondta egyszer, szintén egy interjúban, s figyelő tekintete határtalan térségeken kószált, eltérően azokétól, akik csak egyetlen valamire képesek ügyelni, akik csak egy nyelven és egy hangon tudnak beszélni, vagy ahogyan ő fogalmazott: akik „a szájukat egyféle *beszédmódra* csücsörítik”. Igazi befogadó alkat volt: közismert mozgékonyasága, legendás nyugtalansága poétikai érelemben is átüt versein. Ám e sokalakúság, illetve sokféle maszk mögött mindig ugyanazt az arcot, ugyanazt a karaktert látni. Ahogy Görömbei András írta róla: mindent „organikusan épített és szigorú erkölcsi rendű világképébe emelt be”, s „annak érdekei szerint működtetett”. Nagy Gáspár Eliot-tal mondta, vallotta, magára is vonatkoztatva: „A költészet örökös emlékeztető mindazokra a dolgokra, amelyek csak egyetlen nyelven mondhatók és lefordíthatatlanok.” Egyetlen nyelven – a költészet megannyi nyelvjárásával.